Mikszáth tárgytörténeti kapcsolataihoz

I. *Maupassant-reminiszcencia*

A Pesti Hirlapban (VII. 1885. márc. 18.) jelent meg Mikszáth tollából a Török Jánosnak való történetek II. része: *A halál mint csaló.*[1]

Az író egy éjjel a Lánchíd közepén öregedő férfit lát vetkezni. Amikor át akarja magát vetni a karfán, az író visszatartja. Az öngyilkosjelölt, Vandrák János, elmondja, miért akarta eldobni életét: Gyermeke halva fekszik, ő éhes és nincs állása. Meséjével tíz forintot csal ki hiszékeny hallgatójából. Később egy banketten az író asztalszomszédja elmondja, miért van gomlyukában rendjel. Visszatartotta Vandrák Jánost a Lánchídon a vízbeugrástól. A bankett után az író a Lánchídon át tart haza. Vandrák János épp ugrásra készülődik. „Hát mért nem ugrik már be, Vandrák bácsi? Mit várakoztat itt a hidegben hiában?" „Hisz ha megösmertem volna, csak nem csinálom ezt a komédiát."

Maupassant-nak van egy novellája 1881-ből vagy korábbról. A címe: *Les tombales.*[2] Az agglegény Joseph de Bardon a montmartre-i temetőben sétál. Térdeplő, zokogó, fiatal nőt pillant meg egy síron. Az agglegény a néhány hónapos özvegyet hazakíséri. Barátságuk három hétig tart. Egy idő után hősünk újra kisétál a temetőbe. S íme mit lát? Egy férfi ugyanúgy támogatja a mély gyászba öltözött özvegyet, mint annakidején ő. „Meglátott, elpirult, s ahogy elmentemben szinte súroltam, parányi kis jelet adott, röpke szemvillanással; azt jelentette: 'Ne ismerjen föl', s ugyanakkor azt is: 'Jöjjön el hozzám megint, kedves'."

A két novella témája — a halálból élés — rokon. Maupassant eredeti ötletének látszik.[3] Mikszáthnak valaki elmondhatta a tartalmát, mert magyar fordítását a korabeli sajtóban nem találtam. Ez adhatott impulzust neki „A halál mint csaló" zsarolási manőverének kigondolására.

Truman Capote-nak hasonló novellája van egy nőről, aki a temetőben próbál férjet fogni. Valószínűleg ő is Maupassant-tól kölcsönözte az ötletet.[3a]

II. *A konok asszony meséje*

Mikszáth egyik publicisztikai cikkében fordulnak elő ezek a sorok 1877-ből: „mint a tréfás magyar mese fuldokló asszonya, még most is fügét mutogat . . ."[4]

Bisztray Gyula nem fűz hozzá jegyzetet, holott elterjedt mesetípus külföldön[5] és Magyarországon[6] egyaránt.

A házastársak vitáznak. A konok asszony nem változtatja meg véleményét. A férj kútba fojtja. A feleség haldokolva a vízből is kinyújtja kezét s ujjaival jelzi, hogy megmarad korábbi állításánál.

A nemzetközi anyagból a magyar népmese a következő vitapontokat ismeri:[7]

1. Aarne-Thompson. 1365B. Cutting with the Knife or the Scissors.	Nyírták vagy vágták? EA. 2771. 262. 9.
2. 1365C. The Wife Insults the Husband as Lousy-head.	Az asszony kistermetű urát „Tetüettefi"-nek gúnyolja. EA. 616. 192—193. 31. EA. 7651. 98. 52.

[1] MIKSZÁTH Kálmán ÖM XXXVI. Bp. 1966. 55—59.

[2] Guy de MAUPASSANT: Contes et nouvelles. I. Ed. A.-M. SCHMIDT— G. DELAISEMENT. Paris 1962. 1206—1213.

[3] H. KESSLER: Maupassants Novellen. Typen und Themen. Braunschweig 1966. (Archiv für das Studium der neueren Sprachen und Literaturen. Beiheft 2.)

[3a] T. CAPOTE: Among the Paths to Eden. Selected Writings. London 1963. 238—252.

[4] Mikszáth Kálmán ÖM LIII. Bp. 1968. 221. Mikszáth 1883-ban e mese közismert változatára is utal, a végét politikai csipkelődéssé hajlítva (ÖM LXV. Bp. 1969. 98.): „úgy tesz, mint a kútba fulladozó asszony, hogy csak azért is Szulpicse . . . Szulpicse, Szulpicse . . ." (ti. Heged..s Sándor kérdezősködött így Párizsban a Saint-Sulpice tér után).

[5] HELLER Bernát: Három a daru. Ethnographia XXXVII. 1926. 57—72; GYÖRGY Lajos: A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai. Bp. 1934. 188—189. No. 188. Kiegészítendő: MELANCHTON, Corpus Reformatorum. XX. 598. No. CCLXXII; E. MOSER-RATH: Predigtmärlein der Barokzeit. Berlin 1964. 131—132. No. 33. Párhuzamok: 442—443.

[6] BERZE NAGY János: Magyar népmesetípusok. II. Pécs 1957. 508—509. No. 1365.

[7] A Magyar Népmese Katalógus (MNK) használatáért KOVÁCS Ágnesnek hálás köszönetet mondunk.

3. 1365F*	Mondjad hát: széna!
The Buried Wife.	MNGy. III. 355–361.
	EA. 2771. 263. 10.
	EA. 3912. 454–456.

A függét mutató változatot — tudtunkkal — nem jegyezték le sehol. Így a Mikszáth-féle közlésnek fokozott érdekessége van.[8]

III. *A túlvilági hírnök*

Mikszáthnak erről a kedvelt témájáról ismételten szóltunk.[9] A túlvilágról vitázók megállapodnak: Aki előbb hal meg, megjelenti a másiknak, kinek volt igaza. A befejezés különféle. Nem jön el a halott. Eljön és beszámol a látottakról. Vagy közli: Sem úgy nincs, ahogy az egyik, sem úgy, ahogy a másik gondolta.

Számos párhuzamot hoztunk eddig is. Ezúttal további — túlnyomórészt népköltészeti — forrásokból szeretnők gyarapítani az összegyűjtött anyagot.

1. Kocs községben (Komárom m.) mesélte 1936-ban egy zsellérasszony:

„Két öreg leány azon tanácskottak mindig, hogy hogyan lehet a másvilágon, ha meghalnak. Aztán fogadkoztak, hogy amelyikük előbb meghal, az hazajön majd, aztán megmondja a másiknak, hogy milyen világ van ott. Mert egyik ugy mondta, a másik meg ugy. Aztán mikor meghalt, haza is jött a barátnőjéhez, s csak annyit mondott neki: Julis, Julis, ugy sincs, amint én mondtam, meg ugy sincs, amint te mondtad . . .”[10]

2. Csokonyai János 1959-ben Kisbajomban (Somogy m.) a következőt mesélte el:

„Egy bizonyos faluban mulatságot rendeztek, ahol megjelentek a helyi plébános és a szomszéd falubeli református pap is. Aztán ment a sörözés, a mulatozás. Hát a papok ugy együtt tartottak, habár nem egy hitvallásuak vótak. Aztán vitatkoztak . . .

Azon vitatkoztak egymás között, hogy hogyan van a másvilágon. Az egyik mond ilyent, a másik olyant . . . Sehogyan se tudtak megegyezni a vitába. Sehogyan se tudtak megegyezni, hogy melyiknek van igaza.

Na, aztán a legvégén azon egyeztek meg . . . a református, Pap Miska . . . Azt mondja neki a katolikus plébános:

— Te Miska! Hogyha én meghalok, én visszagyüvök és majd akkor elmondom, hogy hogyan van a másvilágon.

Azt mondja a református pap:

— Jó van kollega! Ha én halok meg, akkor meg én mondom meg neked, hogy hogyan van a másvilágon!

Közbe . . . mert már papoknak nem illik hajnalig dorbézolni, éjféltájba mindegyik elmegy haza. A református pap szomszédbeli, annak vót ott kocsija kocsissal együtt. Befogatott, már elmegy haza. Viszont a katolikus helybe vót, hát az is elmegy haza.

Amikor aztán a katolikus pap otthon levetkőzött, de még a lámpást se ojtotta el, valaki zörög az ablakon. Kiszól, hogy mit akar? Azt mondja:

— Én vagyok kollega ur, én vagyok a Miska!

— Aztán még nem mentél haza?

— De igen, hazamentem, haza akartam menni és . . . közbe meghaltam. És igéretemhez hiven, ahogy megbeszéltük, elgyüttem megmondani, hogyan is van.

Megrémült a pap, micsoda beszéd!

— Hát most elgyüttem és beszámolok arról, amit vitatkoztam . . . Ugy sincs, ahogyan te mondtad, meg ugy sincs, ahogyan én mondtam.

Avval tovább nem beszélt senki, semmit. A katolikus pap pedig meg vót ijedve. Hát részben tréfának is gondolta az egészet.

Másnap reggel aztán tényleg . . . Persze a pap nem kelt fel olyan korán, hallja a hírt, hogy a szomszéd falusi pap éjjel hazamenet az árokba fordult a kocsijával és ugy a kocsi alá került, hogy ott lelte halálát. Tehát azt, hogy a másvilágon tökéletesen hogyan van, ebből se tudták meg . . .”[11]

[8] A konok asszony további típusára: L. RÖHRICH: Erzählungen des späten Mittelalters und ihr Weiterleben in Literatur und Volksdichtung bis zur Gegenwart. II. Bern—München 1967. 307–322, 486–488

[9] FK 1957. 282–284; 1963. 436–437; Fabula. V. 1962. 99–100.

[10] FÉL Edit: Kocs 1936-ban. Bp. 1941. 173.

[11] S. DOBOS Ilona: Egy somogyi parasztcsalád meséi. Bp. 1962. 501–502.

Nehéz eldönteni, vajon ez a mese szolgált-e Mikszáth forrásául, vagy a mese már Mikszáth hatását tükrözi.

3. Csokonai V. Mihályról beszélik: Egy juhász megkérdezte őt, miután sem a katolikus, sem a református pap feleletével nem volt megelégedve, mi vár az emberre, ha meghal. Megállapodott a juhásszal, aki hamarább meghal, visszajön és megmondja a másiknak, mi van ott. Csokonai halt meg előbb, s megjelent a juhásznak: Sem a katolikus papnak nincsen igaza, sem a reformátusnak.[12]

4. Nemrégiben két széki mesét ismertünk meg e témára vonatkozóan. Az egyiknek szövegét, amely 1960-ban került lejegyzésre, itt adjuk:

„Egyszer vót, hol nem vót, hetedhét országon is túl vót, vót egy jóképű város. Abba vót két pap: egy katalikus pap s egy református pap. Ők összegyűltek s beszélgettek esténkint. Elbeszilték egyik a másik közt:

— Te — azt mondja —, ha meg talál[sz] halni te, gyere vissza a másvilágról, a temetőből, s mondd meg, hogy hogy van. S ha én halok meg, én mondam meg.

Na, nem hótt meg egyik sem. A református papnak férhez ment a gyermeke. Eljött a katalikus pap a mennyegzőre. Na, ott múlattak.

Azután egy év múlva meghótt aztán a katalikus pap. Elvitték a temetőbe s eltemették. Gondolja a református pap:

— Istenem, há hogy nem jű vissza, mijen igéretet tett.

Egyszer csak eljött az ablakhoz s beszollott:

— Se nem úgy van, barátom, ahogy te mondtad, se nem úgy van, ahogy én mondtam: egisz máskippen van. Hónap reggel gyere be a temetőbe, tudad jól, hun az én sírom, az én leányom is menyen fírhez.

Azt mondja a református pap a feleséginek:

— Te, el ké menjek — azt mondja —, ne csaljam meg. Nem tudam, mijen lakadalam lehet ott, menjek el. Holnapután hazajövök, csak egy napra mejek és egy ijjelre.

Bément, odament, bé is engedte a sír, ott vót a lakadalam egy éjjel s egy nap.

— Na — azt mondja — barátom, menyek haza — azt mondja —, otthon is a gazdaságot kell képviselni.

Mikorrá kijött a temetőből, ugy eltőtt az idő, hogy nem is az a rendbéli ember vót, aki annak előtte. Több ideig benn vót, egy nap és egy ijjel ott kétszáz évnél".[12a]

5. Utolsó két példánk irodalmi: Karinthy Ferenc írja meg atyjáról többek között az alábbit:

„Elmesélek nektek valamit — mondta apám. Szegény Bogát nagyon szerettem. (Ez az első felesége volt, anyám előtt . . .). Egyszer megbeszéltük, hogy ha egyikünk meghal, akkor, éppen egy évre rá, éjfélkor jelentkezik a másik előtt valami módon. Aztán, tudjátok, nagyon hamar meghalt, elvitte a háború utáni spanyoljárvány. Egy évre rá otthon feküdtem, akkor eszembe jutott a megállapodásunk. Pont éjfélkor egy percre magától elaludt a villany. Semmi több . . ."[13]

6. Déry Tibor örökítette meg Németh Andorról és orvos barátjáról: „Ha jól tudom, utolsó évében történt, hogy félig hivőn, félig hitetlenül egy mosolygós vérszerződést is kötöttek az orvossal: amelyikük előbb hal meg, az a bekövetkezendő exituszáról, de ha lehet, majd a túlvilágról is tudósítást küld a másikának. A kórházban, ahol Németh Andor az első, még szelid szélhüdésével nyomta az ágyat, orvos barátja gyakran meglátogatta; ilyenkor is alighanem nyomatékos elmélkedések cserélődtek köztük fenti s hasonló kérdésekről; a költő felesége mindannyiszor kiküldetett a szobából. 1952. november 12-én, egy keddi napon már a második, súlyosabb agytrombózisa után, Németh Andor megbízta az asszonyt, küldjön egy sürgönyt barátjának, a következő szöveggel:

„Holnap, szerdán, tizenegy órakor indulok."

— Hova indulsz? — kérdezte az asszony álmélkodva az ágyban fekvő, magatehetetlen embertől. — Hogy értsem ezt?

— Ne értsed sehogy se! — mondta Németh Andor. — Küldd el a sürgönyt!

[12] VARGHA Balázs: Csokonai emlékek. Bp. 1960. 461; LENGYEL Dénes, a Petőfi Irodalmi Múzeum Évkönyve. VIII. 1969/70. 36.

[12a] FARAGÓ József: A mennybe vitt leány balladájához. Ethn 1968. 515—516.

[13] KARINTHY Ferenc: Szellemidézés. Bp. 1967. 51—52.

Véletlen volt? Németh Andor másnap, november 13-án, szerdán, tizenegy órakor halt meg." (Déry Tibor: *Németh Andorról.* Élet és Irodalom. XIV. 1970. No. 44.).

A héber szövegek látszanak a legkorábbiaknak. A XIII. században Jechiél b. Uriról mesélték: Amikor barátja, akivel fogadása volt, holtában felszólította esküje beváltására, az egész gyülekezet előtt fejét rázta és nevetett koporsójában.[14]

A Magyar Tudományos Akadémia Kaufmann-gyüjteménye egy héber kéziratában ez olvasható (A. 590. la):[15] Történt egy jámborral, aki megeskette barátját, mikor az halálán volt, hogy majd beszélje el halálát és a túlvilágot. Megjelent álmában és elmondta, hogy az evilági gyötrelemmel nem mérhetők össze a halál gyötrelmei, s a halál gyötrelmei nem hasonlíthatók a pokoléihoz . . ."

Talán nem tévedünk, ha ezt a mesetípust zsidó eredetűnek tartjuk.[16]

IV. *Kézfogás a halottal*

Ugyancsak a Pesti Hírlapban (IV. 1882. április 18.) látott napvilágot először névjelzés nélkül, *Egy új Salamon* címmel az az elbeszélés[17], amely átdolgozottan *Salamon ítélete* címen ismeretes.[18]

A hallomás élményét jobban közvetítő első verzió tartalma ez: Alkonyatkor egy beteg, öreg zsidó kopogtatott be Weisz Náthánhoz Komáromban. Szállást kért. A meleg istállóban kap helyet, ahol reggelre holtan találják. Hitsorsosai az előírás szerint megmosdatják. Ahogy leveszik beteg ujjáról a kötést, alóla begöngyölített papír kerül elő, rajta héber szöveg: „Meghaltam; ötszáz forint van a zsebemben." Minthogy a pénzt nem találják, természetesen Weisz Náthánra terelődik a gyanú. Weisz égre-földre esküszik, hogy nem tud róla. Swarcz Simon, a legbölcsebb közöttük, ezt az ítéletet szabja:

— Hallod-e, Náthán. Be fogsz menni a halottas szobába két tanú jelenlétében, megfogod az öreg embernek a gyásztakaró alúl lecsüggő merev kezét, s mikor így leszel vele, kéz a kézben, ezt fogod mondani: „Bizonyomra mondom, nem én vettem ki az ötszáz forintodat."

A kijelölt időben két tanú jelenlétében be is ment a halottas szobába. A halott le volt takarva, csak viaszsárga keze csüngött alá. Náthán megfogta a kezet és megesküdött. A holt kéz görcsösen összecsukódott és nem eresztette el. Náthán rémületében bevallja, hova rejtette el a pénzt. Mire Swarcz Simon ledobja magáról a halotti leplet, mert ő játszotta a halottat, hogy kivegye a vádlottból az igazságot.

Bisztray Gyula véleményével „a frisseség zamatát főleg az adja, hogy MK kölcsönzött meséit többnyire nem közvetlenül olvasmányokból merítette, hanem közvetve, valakinek a szóbeli előadásából."[19] A forrás megjelölésével azonban adós marad.

Olvastán tüstént arra gondoltunk, hogy vagy még Szegeden, vagy Pesten hallotta valamelyik ismerősétől ezt a zsidó anekdotát.

Mi megtaláltuk. Ez idő szerint négy változatát ismerjük.

1. Az első héber nyelvű. Így hangzik:[20]

[14] A. FREIMANN, JJLG. XII. 1918. 240; H. LOEWE: Catalogue of the Manuscripts in the Hebrew Character collected and bequeated to Trinity College Library. Cambridge 1926. 106. No. 115.; A. SCHEIBER: Orientalische Beziehungen von drei ungarischen Märchen. Ethnologia Europaea. IV. 1970. 106—108.

[15] M. WEISZ: Katalog der hebräischen Handschriften und Bücher in der Bibliothek des Professors Dr. David Kaufmann s. A. Frankfurt a/M. 1906. 183.

[16] További összehasonlító anyag: R. WOSSIDLOS—G. SCHNEIDEWIND: Herr und Knecht. Antifeudale Sagen aus Mecklenburg. Berlin 1960. 87, 153; G. BURDE-SCHNEIDEWIND—I. M. GREVERUS: Deutscher Sagenkatalog. Deutsches Jahrbuch für Volkskunde. XIII. 1967. 361. No. 28. Toter kehrt auf Grund eines Versprechens zurück; M. EINARSSON-MULLARKY: The Heavenly Message. Indiana Folklore. I. 1968. 49—51. A tárgy legbehatóbb tárgyalása most: L. PETZOLDT: AT 470: Friends in Life and Death. Rheinisches Jahrbuch für Volkskunde. XIX. 1969. 104—125. Már a XII. században kimutatja előfordulását; L. PETZOLDT: Deutsche Volkssagen. München 1970. 74—75. No. 123; 75. No. 124; 129—130. No. 206; 374, 390—391.

Előfordul a XIII. század elején Németországban Jámbor Judánál és Caesarius Heisterbachnál. J. DAN: Rabbi Judah the Pious and Caesarius of Heisterbach. Scripta Hierosolymitana. XXII. Studies in Aggadah and Folk-Literature. Jerusalem 1971. 26. L. még G. PETSCHEL: „Freunde in Leben und Tod" (AaTh 470.) Fabula. XII. 1971. 111—167; L. PETZOLDT, Festgabe für Leopold Schmidt. Wien 1972. 505.

[17] Mikszáth Kálmán ÖM XXXIII. Bp. 1969. 305—307.

[18] Uo. 110—112.

[19] Uo. 304.

[20] M. LIPSON: Midor Dor. I. Tel-Aviv 1929. 136. No. 351.

Történt R. Dobris Meisels varsói rabbival, aki elé ítéletre hoztak egy lopással vádolt embert. Az eset így történt.

A varsói kórházban meghalt egy beteg. Örökösei tudták, hogy volt pénze. Kutatták mindenütt, ahová kezük elért — kutatták, de nem találták. Szolgáját gyanúsították, aki a beteg mellett volt. Faggatták, de tagadott. Elvitték a rabbihoz.

— Szóval — vallatta a rabbi — nem nyúltál a pénzhez?

— Nem, rabbi — maradt meg vallomásánál a szolga.

— Akkor — szólt a rabbi, ítéletet nyilvánítva — kezet kell fognod a halottal. Vállalod?

A szolga kezei lehanyatlottak, de azonnal megjött a hangja:

— Helyes, kezet fogok vele.

R. Dobris a rokonok egyikével külön szobába vonult és így szólt:

— Menjetek a kórházba. Fektessetek egy élő embert a földre és tetesse magát holtnak. S ha a szolga megfogja kezét, tartsa fogva s ne engedje el.

Így is tettek.

Egy élőt fektettek a földre, befedték lepedővel, s gyertyákat tettek a fejéhez. Minden úgy volt, mint a halottnál.

Bevezették a szolgát s felszólították, menjen a halotthoz s fogja meg a kezét.

A szolga odament a halotthoz, megfogta kezét. Amikor el akarta volna engedni, nem tudta. A halott nem engedte el. Elsápadt s ki ltozni kezdett:

— Mentsetek meg! Visszaadom a pénzt . . .

2. Jiddis nyelvű.[21] Azonos az előbbivel. A végén a jelenlevők nevetve megjegyzik: „Nem érezted, hogy a kéz élőé, hiszen meleg volt."

3. A harmadikban[22] a vádlott a kórház főfelügyelője. A rabbi nincs megnevezve.

4. Azonos az előbbivel, de ismét Meiselshez fűződik.[23]

Mikszáth érdeme a készen kapott anekdota élénk stilizálása, egyéni átfogalmazása.

V. *Birtokszerző mondák*

*A szelistyei asszonyok*ban Mátyás király Gergely Annának annyi földet ígér a sepsi fennsíkon, „amennyit a tömérdek hajaddal körül tudsz keríteni, ha minden egyes szálát egymás mellé illeszted mértéknek."[24] A lőcsei földet *A fekete város*ban azzal dicséri fel az író: „Az aztán a föld! Abból volna jó egy olyan darab, aminőt egy jólábú ember egy félnap körüljár."[25] Ugyanitt a lőcseiek akkora területet vesznek birtokba, amennyit az agyonlőtt bíró vérével bekerítenek.[26] A reservatio mentalis szála idefűzi még a következőt is a *Szent Péter esernyőjé*ből: A gróf az öreg Gregoricsnak „Lebensretter" nevű borából egy kulacsnyit engedélyez. Erre ő három akós kulacsot csináltat, azt viszi el béresszekéren Zemplénbe, hogy a borhoz jusson.[27]

Birtokszerző mondákat használhatott fel az író a fentieknél. Ilyen elsősorban a Karthago-féle: A Tyrusból menekült Dido Jarbas királytól akkora földet kap, amekkorát egy bikabőrrel be tud keríteni. Dido a bikabőrt vékony szíjakra hasítja s jókora földet kerít körül vele.

Magyar monda is van ilyen több. Kettő Hunyad megyéből. A felpestesi Makray-család őse Árpádtól vitézségéért jutalmat kap: Annyi földet foglalhat el a Cserna és Maros mentén, amennyit egy nap alatt körül tud lovagolni. Pirkadat előtt lóra pattan, estig jelentékeny területet jár be. Lova holtan rogy össze. A lozsádi magyarok ugyanezt beszélik Gösy vagy Göse nevű hősükről. A keresztes hadjáratok idején így jut a falu határát képező területhez.[28]

Deák Balázsnak Szent László király Zalában annyi földet engedélyez, amennyit néhány óra alatt körül tud lovagolni.[29]

A csallóközi Dercsika (Dericska) községről ez a monda járja: Mátyás királytól lovásza, Erős György, annyi földet kér itt, amennyit lován megkerül, míg a király ebédel. Lovaglás közben

[21] I. ISBITZ: Der lustiger Hojs Freind. St. Louis 1919. 117. No. 411.
[22] S. F. MENDELSOHN: The Jew laughs. Chicago 1935. 145. A ready Confession.
[23] E. TEITELBAUM: An Anthology of Jewish Humor and Maxims. New York 1945. 33. Hands across the Grave. Magyarul is olvasható BÜCHLER ZSIGMOND: Gondűző. Kunszentmiklós 1924. 60–63: FODOR FÜLÖP. Zsidó humor. Bp. 1943. 55–56.
[24] Mikszáth Kálmán ÖM XII. Bp. 1959. 197.
[25] Mikszáth Kálmán ÖM XXII. Bp. 1961. 75.
[26] Uo. 81–82.
[27] Mikszáth Kálmán ÖM VII. Bp. 1957. 58–59.
[28] KOLUMBÁN Samu, Ethn 1904. 47.
[29] TOLNAI Vilmos, Ethn 1904. 233.

ronggyá tépi vörös palástját s foszlányaival jelöli ki határait. A király fejcsóválva veszi tudomásul: „György! sok a." Innen a név.[30]

Háromszék névmagyarázó mondájában a székely annyi földet kér Istentől, amennyit három székkel bekerít. Vesz három széket, fűrészporrá őrli s körülkeríti a kiválasztott területet.[31]

Cserhátszentiváni ember ajkáról jegyezte le Dobos Ilona 1965-ben a következő mondát: Ekerontó Borbálának valamelyik király akkora birtokot ígér, amekkorát egy nap ekével körülszánt. Addig szánt, amíg az eke el nem romlik.

Az ilyen típusú mondákban a birtok terjedelmét az szabja meg, hogy meghatározott idő alatt gyalog, szekéren, ekével vagy lóháton mennyit tud megkerülni.[32] Ezekkel tartanak rokonságot a Mikszáthból idézett részletek.

VI. *A szónoklat-plágium sikere*

A Noszty-fiú esete Tóth Marival c. regényében (1906—1907) fordul elő ez a részlet: Báró Kopereczkynek, Bontó vármegye új főispánjának a titkár készíti el székfoglalóját. Kiírja a közgyűlési jegyzőkönyvből Poltáry Györgynek, a jelenlegi alispánnak egykori beszédét. Poltárynak nincs ideje újat írni, köszöntőjében ezt a régit használja fel. Kopereczky — minthogy betanulta — szóról-szóra elismétli. A hallgatóság ünnepli lángeszéért.[33]

Ismert anekdotát használ itt fel az író: Próbaszónoklatra készülő papok szomszédos szobákban laknak. Az egyik kihallgatja, amint társa fennhangon készül. A templomban az első előadja beszédét, a második betűről-betűre utánamondja. Az utóbbit választják meg bámulatos memóriájáért.

Ilyen esetet jegyeztek fel Székács Józsefről, a pesti neves evangélikus lelkészről (1809—1870) és a keresztúri papról, ha más is a kicsendülése:[34]

„A helybeli báró férjhez adta leányát s esketŏ papnak levitte Székácsot. A helybeli lelkész számítva az esketésre, már el is készítette beszédét s fennhangon mondogatta a méhesben, amikor Székács megérkezett. Jelenlétéről azonban nem szólt semmit, hanem meghúzódva végighallgatta a beszédet s ugyanazt a beszédet híven elmondotta ő.

Esketés után megkérdé a lelkész, hol vette ezt a beszédet.

„Én biz, édes barátom, neked megvallom, egy prédikációs gyüjteményből tanultam".

„Az lehetetlen, az az én beszédem, azt én készítettem."

„De ha mondom . . ."

„Megmutatom a kéziratot, hogy az enyém."

„Ha már igy van, édes barátom, én más magyarázatát nem tudom e különös véletlennek, minthogy: magna ingenia conveniunt . . ."

A keresztúri pap elhallgatott, de csak nem fért fejébe a dolog."

Az anekdota klasszikus alakja — zsidó környezetbe transzponálva — így hangzik:[35]

„Hogy milyen véletlenek dönthetik el a csatát próbaszónoklatok alkalmával, arra van a krónikában — se non è vero, è ben trovato — egy meggyőző eset.

Valamelyik hitközség két jelöltet hívott meg próbaszónoklat tartására egy és ugyanazon szombatra. Egymás után fognak beszélni.

Szállásukon a két jelölt szobáit csak egy vékony fal választotta el egymástól. Éjszaka mindegyik kandidátus a beszédét tanulta a szobájában.

Hallja ám az egyik jelölt társának nagy fennhangon százszor eldeklamált beszédét a vékony falon át. És azt is hallja nagy szorongások között, hogy bizony annak a másiknak szónoklata súlyban, tartalomban, gyönyörű hasonlatokban, stiláris szépségekben ezerszer fölülmúlja az ő, ahhoz képest szegényes orációját. Számára a társa beszéde biztos bukást jelent.

A gyönyörű beszéd felett rendelkező kolléga azonban olyan ordítozó pátosszal és annyiszor egymásután recsegtetette odaát a másik szobában a szombaton elmondandó prédikációt, hogy társának alkalma volt ezt a hatalmas beszédet ugyancsak szóról-szóra bevághatni.

[30] TOLNAI Vilmos, Ethn 1919. 103—104.
[31] TOLNAI Vilmos, Ethn 1920. 114—115; GYÖRGY Lajos: i. m. 111—112. No. 48.
[32] SZENDREY Zsigmond, Ethn XXXIII. 1922. 47—48; J. R. W. SINNINGHE: Katalog der niederländischen Märchen-, Ursprungssagen-, Sagen- und Legendenvarianten. Helsinki 1943. (FFC. 132.). 113. No. 1102. Der schnelle Ritt. Tarcali mondában az új templom akkora helyet foglalhat el, amennyit a hívek gubáikkal be tudnak takarni. Lásd DOBOS Ilona: Tarcal története a szóhagyományban. Bp. 1971. 167.
[33] Mikszáth Kálmán ÖM XX. Bp. 1960. 134—149.
[34] TÖRTELI Lajos: Székács József élete és működése. Székács-Emlékkönyv. Pozsony—Bp. 1912. 114—115. Angol párhuzama: C. E. ECKERSLY: Essential English. III. Warszawa 1958. 137—141. Lásd KOVÁCS Kálmán írását Mikszáthról: A magyar irodalom története. IV. Bp. 1965. 752.
[35] KISS Arnold: Álom és valóság. Bp. 1913. 203—205.

Gondolt is egyet. A szombati versenyprédikálás alkalmával először ő került sorra. El fogja mondani a kartárs beszédét. Kettős célt ér el vele. Először: ő tartja meg a hatásos prédikációt. Másodszor: a kolléga tönkre lesz silányítva. Az már csak hebeghet: mert más beszédre nem készült.

Ugy is cselekedett a csalafinta rétor. Az »ájtatosan« megható indulója után szószékre lépett s a publikum óriási tetszése közepette elmondta versenytársának egyórás beszédét. A versenytárs hüledezve, ájuldozva hallgatta végig a saját beszédét kollégája ajkáról.

A beszéd elhangzott, s most a kifosztott szónok lépett a szószékre. Nagyon siralmas lehetett a lelki állapota.

A következő bevezetéssel kezdte meg beszédét:

»Kedves hiveim! Beszédet irni, azt betanulni nem a legnagyobb művészet. Néha olyan szerencsés inspiráció szállja meg a szónoklatra készülőt, hogy a legremekebb beszédet tudja nyélbe ütni. Máskor meg berzenkedőbb a rétorok pegazusa: nem sikerül a prédikácó. Fáradt, lanyha, unalmas. Mondom hát, egy jól sikerült beszéd nem csúcspontja még a szónoki tehetségnek. Én azonban ma az emlékezőtehetségnek egy olyan csodálatos próbáját fogom nektek, kedves hiveim, nyújtani, amire alig van példa. Ime, én egyszeri hallás után, az imént hallott, egy óra hosszat tartott beszédet szóról-szóra utána mondom kollegámnak.«

S csakugyan, betűről-betűre újra elmondta az imént tartott beszédet.

A közönség nem győzött eleget bámulni az emlékezőtehetség, a lángelme ilyen csodás hatalmán.

Meg is választotta egyhangúlag papjának a gyülekezet."

Mikszáth szóbeszédből értesülhetett egy párhuzamáról.

VII. *„Csak a hegyek nem találkoznak"*

Ugyancsak a *Noszty*-ban található a következő stílusfordulat: „Mégis igaz, hogy csak a hegyek nem találkoznak."[36]

Régi közmondást használ itt fel az író. Az arameusban így ismeretes: „Hegy a heggyel nem találkozik, ember az emberrel találkozik."[37] Megvan a görög Apostoliusban (XIII. 2.): *„ὄρος ὄρει οὐ μίγνυται, ἄνθρωπος δ'ἀνθρωπῳ."*[38]

Mi már utaltunk egyízben orosz, angol és német megfelelőire.[39] Ismeretes azonban az arabban, a franciában, az olaszban és a szerbben is.[40]

Mikszáth Kálmán valamelyik európai nyelvből csipegette fel.

VIII. *A szülők egymás tudta nélkül küldenek pénzt*

A Szegedi Napló (I. 1878. No. 38.) névtelenül, de Mikszáth Kálmán tollából az *Újdonságok* c. rovatban közölte ezt a történetet:[41]

„A szülői szeretet. Levele érkezett ma egy helybeli családnak a család örömétől, a fiutól, nem ugyan Boszniából, hanem csak Budapestről, az egyetemről. Még csak egy hete, hogy fölvitték a kópét, s máris elköltötte egész havi pénzét s esengve kéri a szülőket, hogy küldjenek neki ötven forintot. Az apa és az anya tanácskozik, mindenik szeretne engedékeny lenni, de egymástól szégyelli, minélfogva tullicitál egyik a másikon a fenyegetésekben. Rossz fiu, soha nem lesz belőle semmi, egy fillért sem kell neki küldeni. Nem, még akkor sem, ha annyi pénze lenne az embernek, hogy hajigálóznék vele. A kegyetlen határozat után mind a két szüle félrement s egyik a szolgálónak, másik a szolgának adott ki titkos utasításokat, mély titoktartás kikötése mellett. Egy óra mulva a szolga és szolgáló a pósta mellett találkoztak: — Hol jársz itt Borcsa? — kérdi a kocsis. — Már csak megmondom kendnek, ha senkinek sem szól, hogy pénzes levelet adtam föl az asszonytól a »fiunk«-nak, hát kend mi járatban van? — Én meg az urtól hozok pénzes levelet, felelte a kocsis. Az urfinak ugyancsak beütött: egy helyett két ötven forintos levél."

[36] Mikszáth Kálmán ÖM XX. Bp. 1960. 109.
[37] I. DAVIDSON: Thesaurus of Proverbs and Parables. Jerusalem 1957. 26--27. No. 305.
[38] S. LIEBERMAN: Greek in Jewish Palestine. New York 1965. 160.
[39] SCHEIBER Sándor, Nyr 1965. 264.
[40] R. ALTENKIRCH: Die Beziehungen zwischen Slaven und Griechen in ihren Sprichwörtern. Archiv für Slavische Philologie. XXX. 1909. 345.
[41] Mikszáth Kálmán ÖM LV. Bp. 1966. 229.

1880-ban ugyanott egy tárcában mint saját pesti élményét írja meg.[42] 1881-ben novellát készít belőle, de most már nem adja ki személyét.[43]

1901-ben *A fekete kakas* c. elbeszélésébe építi bele ezt a motívumot: Ketten búzát csempésznek — egymásról mitsem tudva — az öreg Kupoly garmadához.[44]

Már régebben kimutattuk ennek kapcsolatát a jeruzsálemi Templom helyének legendájával, amely az egymáshoz titkon búzát vivő testvérek találkozásával foglalkozik.[45] Következtetésünket a tudományos irodalom elfogadta.[46]

Pénzküldéssel kapcsolatban előfordul a történet másutt is, Mikszáth írása után másfél évtizeddel, de tőle függetlenül.[47]

IX. *Egér asszony hasában*

Ugyancsak a *Noszty*-ban Mikszáth a következő anekdotát adja Tóthné szájába:[48]

„Nálunk New Yorkban éppen a tőszomszédunkban lakott egy előkelő özvegyasszony, mrs. Schmitt, aki azt érezte, hogy egy béka van a gyomrában és mindennap elájult kétszer-háromszor a béka alkalmatlankodásaitól. Ő maga, Schmitt asszony, azt állította, hogy kis korában itta meg a békát s az ott nőtt meg a gyomrában; valami ilyet állított ... Most jut eszembe, hogy voltaképpen egér volt a gyomrában ... Elég az hozzá, bent érezte az egeret és váltig jajveszékelt, hogy mardossa és harapja. A doktor persze nevette az egészet, mert az egérhistóriában egy percig se hitt ... A doktor ennélfogva egy egeret fogatott valahol s úgy tett, mintha belőle űzné ki, valamely hókusz-pókuszokkal, pedig az ő mandzsettája alul szaladt ki a kis egérke a kellő pillanatban, amiben aztán meg is nyugodott az asszony és semmiféle marást vagy harapást nem érzett belső részeiben ezentúl."

Ismert vándortárgyat használt itt fel az író. Íme az első változata:[49]

„Hisztériás egyénektől ma is hallhatjuk az efféle panaszokat. Eszembe jut itten az a jóízű adoma, mely a nagy francia klinikus, Trousseau nevéhez fűződik. Egy gyomorbajos hysterica jelentkezett nála, azt erősítgetve, hogy békát nyelt, az okozza betegségét. Trousseau a legközelebbi látogatásakor egy békát is vitt magával, melyet belecsempészett a hölgy hányadékába. 'Itt a bünös! madame. Most már meg fog szünni az örökös hányóinger!' A megnyugtatás azonban nem igen sikerült, mert a páciens azt vetette ellene, hogy a béka valószinüleg már a petéit is lerakta a gyomrában. 'Lehetetlen, madame, mert — *him békal*' "

A második változat, amely közelebb áll a Mikszáthéhoz, így hangzik:[50]

„Falusi hisztérika keresi föl az egyik belgyógyászati klinikát azzal a panasszal, hogy olyan kis kútból ivott vizet, amelyben apró békák uszkáltak és úgy érzi, hogy egy békát megivott, mert ott mozog a gyomrában.

Az ambulanciát vezető tanársegéd megnyugtatja, hogy az nem lehet, menjen csak nyugodtan haza, nincs semmi baj. A nő azonban nem tágit és nagy jelenetet rendez, amiért elutasítják és követeli, hogy mossák ki a gyomrát. A tanársegéd, hogy szépszerével megszabaduljon tőle, kimossa a gyomrát s a gyomorból visszafolyó vizet megmutatja, hogy tiszta, nincs benne semmiféle béka, tehát most már mehet nyugodtan haza.

A nő el is távozik.

Másnap ismét beállít, hogy mégiscsak bent van a gyomrában a béka, mert érzi, hogy ott mozog. A tanársegéd most már látta, hogy ettől másképp nem szabadul meg, csak valami jó trükkel. Leülteti hát a nőt, hogy várjon nyugodtan, majd később kimossák újból a gyomrát, az egyik szolgának pedig megparancsolja, hogy akárhonnan, de szerezzen neki békát.

Rövid idő alatt keritenek is kis békát.

Most mégegyszer kimossa a nő gyomrát és közben a vödörbe, ahová a gyomormosó folyadék visszafolyt, becsúsztatja a békát, aztán egyszerre csak felkiált:

[42] Mikszáth Kálmán ÖM. LIX. 1969. 16—19.
[43] Mikszáth Kálmán ÖM XXXI. Bp. 1966. 68—79.
[44] Mikszáth Kálmán Munkái. VIII. Bp. 1910. 14—17.
[45] SCHEIBER Sándor: Mikszáth Kálmán és a keleti folklore. Bp. 1949. 17—33; Ethnographia LXIV. 1953. 302—303. További források: WEINBERGER Imre: A testvéri szeretet jutalma. A Magyar—Zsidó Ifjúság Lapja I. 1886. 95 (arab mese); FORGÁCS Erzsébet, Béke és Szabadság VII. 1956. No. 13 (kínai mese); ANTALFY István, Nők Lapja XIII. 1961. No. 46 (koreai mese). Ugyanez a motívum megvan PALOTAI Boris regényében is (Keserű mandula. Bp. 1970. 35.), valamint CSALOG Zsolt egy novellájában (Tavaszra minden rendben lesz. Bp. 1971. 15—16.).
[46] Z. VILNAY: Aggadot Erez Jisrael. Jerusalem, 1962. 4—5, 40—41; J. LEWINSKY, Yeda-Am. XIII. 1968. 35—38; H. SCHWARZBAUM, uo. 41—45; Studies in Jewish and World Folklore. Berlin 1968. 111, 462—463.
[47] Az igazi barátság. Zsidó Híradó IV. 1894. Nos. 32, 37—38.
[48] Mikszáth Kálmán ÖM XXI. Bp. 1960. 88.
[49] MAGYARY-KOSSA Gyula: Magyar orvosi emlékek. II. Bp. 1929. 104, 4. jegyzet.
[50] D. BÉLAY Ödön: Humorárium medicorum. Bp. 1937. 49—50.

— No végre, most már kijött a béka! Itt úszik a vödörben! — és megmutatja a vödörben úszkáló békát.

— Tetszik látni, hogy mégis bent vót a gyomromban! — mondja diadallal a nő és boldogan távozott. Nem is jelentkezett többé!"

A régi német irodalomban Doktor Eisenbart egy fuvarnyi követ vesz ki képzelt betegéből hasonló eljárással.[51]

X. *Szemfényvesztés*

A *Dzsentri-fészek* c. novellájában (1885) Mikszáth elmondja, hogy a Trencsén megyei Boróthnemzetség egy kastélyt örökölt Abaúj-megyében, Gergely pusztán. A kastélyt mindig a család egy-egy házasulni készülő tagja lakja. Amint túlesik a leánykérésen s a jövendőbeli apósnak az anyagi viszonyokat megtekintő látogatásán meg az esküvőn, átadja helyét a következő házasulandó családtagnak. „A kis birtokkal elkápráztatták és becsapták a feleségül kiszemelt leányok tapintatosan érdeklődő hozzátartozóit."[52]

A *gavallérok*ban (1897) még jobban ki van színezve mindkét család szemfényvesztése, de a csalás ártatlanabb.[53]

A *Kozsibrovszky üzletet köt* c. elbeszélésében (1905) az elszegényedett gróf hasonló megtévesztéssel ad túl a timóti birtokon.[53a]

Így kéri kölcsön Choltay Ábris is rokonától, gróf Choltay Kristóftól a boldogremetei kastélyt, hogy leendő apósát, a hamburgi Werner Hermannt megtévessze.[54]

Ezt az ötletet — mint megtörténtet — már Cicero is elbeszéli *De officiis*-ében (III. 14. 58—59.):[55]

„. . .Gaius Canius, a tréfához értő és elég tudományos római lovag, Syracusaeba ment, nem ügyes-bajoskodni, mint mondá, hanem ügytelenkedni. Itt gyakran nyilvánítá, hogy szeretne valami nyaralót venni, hova barátjait meghívhassa s hol alkalmatlan látogatóktól szabadulva élhesse világát. Mikor ennek híre futott, bizonyos Pythius, aki afféle pénzváltó volt Syracusaeban, azt izente neki, hogy az ő nyaralója nem eladó ugyan, de ha akarja Canius, úgy használja, mintha csak az övé volna; egyszersmind meghívta őt oda másnapra ebédre. Ez elfogadta a meghívást. Ekkor Pythius, ki mint pénzváltó minden rendü emberekkel jól volt, halászokat hívott magához, s megkérte őket, halásszanak másnap az ő nyaralója előtt, s elmondta nekik, mit kiván, hogy viseljék magukat. Canius idejében megérkezett. Pythius pompás lakomáról gondoskodott. Szemük előtt a sok ladik; mindenik halász előhozta a maga zsákmányát, s Pythiusnak lába elé öntötték a halakat. Ekkor felkiált Canius: 'Az istenért, Pythius, mi ez? ennyi hal? ennyi ladik?' — 'Te ezen csodálkozol?' kérdé amaz; 'innen kapja minden halát Syracusae, innen a vizét; e nyaraló nélkül el sem lehetnének.' Caniust heves vágy szállta meg és kérte Pythiust, adná el neki. Ez eleinte vonakodik. Elég az hozzá, hogy Canius végre is megkapja. Megveszi a gazdag ember, mohóságában oly áron, amennyire Pythius tartá, minden hozzávalóval együtt. Bejegyzi az összeget kiadásai közé, bevégzi a vásárt. Másnapra meghívja barátait Canius; maga korán odamegy; egy szál evezőt sem lát. Kérdi legközelebbi szomszédját, vajon ünnepük van-e a halászoknak, hogy egyet sem látni közülök. 'Tudtomra nincs', mond amaz, 'de nem is szoktak azok itt halászni; csodálkoztam is a tegnapi szokatlan eseten.' Bosszankodik Canius: de mitevő legyen?"

A téma utóéletének bizonyára számos adata van, amelyek egyikéből merített Mikszáth.

XI. *Vérből rózsa fakad*

A tiszaeszlári vérvád interpellációjáról szóló tudósításaiban fordul elő ez a passzus: „A kis leányka mártirrá lett, s ártatlan vére rózsákat hajt a keresztények fáján."[56]

A virágot fakasztó vér motívuma szinte közhely a hagiológiában.[57] Narcissus véréből nárciszok fakadnak. Jézus vére csodálatos szőlőtermést hoz.[58]

A képzetnek nincsenek földrajzi határai.[59]

[51] C. MÜLLER-FRAUREUTH: Die deutschen Lügendichtungen bis auf Münchhausen. Hildesheim 1965 95, 35. jegyzet.
[52] Mikszáth Kálmán ÖM XXXVI. Bp. 1966. 162—173.
[53] Mikszáth Kálmán ÖM VIII. Bp. 1958. 183—232.
[53a] Mikszáth Kálmán ÖM XVII. Bp. 1959. 147—189.
[54] PEKÁR Gyula: A kölcsönkért kastély. Vígjáték. Bp. 1914.
[55] CICERO: A kötelességekről. Ford.: CSENGERI János. Bp. 1885. 120—121.
[56] Mikszáth Kálmán, Pesti Hírlap 1882. 142. szám. Lásd ÖM LXVI. Bp. 1972. 402.
[57] H. GÜNTER: Die christliche Legende des Abendlandes. Heidelberg 1910. 61.
[58] M. ELIADE: Patterns in Comparative Religion. Cleveland—New York 1963. 285—286.
[59] S. THOMPSON: Motif-Index of Folk-Literature. II. Copenhagen 1956. 488. E. 631.0.3.

XII. *Az adó*

1881-ben az író egy névtelen cikkében így foglalja össze a magyar ember terheit:[60]

„Reggel az ember felkel, az istenhez fohászkodik, akinek a szolgája számára évenkint húsz forint adót fizet, azután megissza teáját, melynek fontjáért egy forint behozatali vámot fizet, rummal, melynek literjeért ismét 20 krral van megadóztatva.

Azután kihajlik az ablakon, melyért 10 frt adót fizet, megnézi az időt és leakasztja a puskáját a falról, melyért öt forint fegyverdíjjal adózik, s elhagyja busásan megadóztatott házát s kimegy a saját megadóztatott földjeire, melyektől még azonkivül vadászati bért fizet.

Délben visszajön az országuton, mely a községi adóban esik az ő terhére, s megiszik egy pohárka pálinkát, miután kifizette érte a másfél krajcár accist, megtömi pipáját, melynek dohányáért 20 frt adóját kifizette — s miután azt keresztülcselekszi vagy harminc évig, elővesz egy 50 krral megstemplizett papirt, ráírja végrendeletét s főbe lövi magát, — amiért aztán már csak az örököse fogja lefizetni a *haláleseti illetéket.*"

Meglepő a hasonlóság egy régi aggádához.[61] Kórách cinikus példázattal állítja pellengérre hívei előtt Mózest és Áront. Az özvegynek és két árvájának kicsiny mezője volt. Fel akarta szántani, a törvény figyelmeztette, ne végezze a munkát egyszerre ökörrel és szamárral. Készült bevetni, ott állt a tilalom, ne használjon keresztezett fajtát. Aratásba fogott, felhívták figyelmét a szegényeknek hagyandó mezőszélre. Betakarításkor követelték a papokat és levitákat megillető mennyiséget. Hogy szabaduljon mindettől, eladta mezőjét és vett az árán két bárányt. Amikor megellettek, elvették az elsőszülöttet; nyírás idején lefoglalták az első gyapjút; levágta őket, a papoknak jutottak a köteles részek. Az asszony elkeseredésében átkot mondott állatkáira. „Akkor — győzedelmeskedett Áron — az egész az enyém." Elkobozott mindent a síró özvegytől és leányaitól.

A legenda elterjedettsége[62] valószínűsíti, hogy szóbeli úton eljuthatott Mikszáth Kálmánhoz és mintájára alakította a maga adó-paródiáját.

XIII. *A megfiadzó bögre*

Mikszáth az autonómia és az állam kapcsolatáról a T. Házból küldött tudósításai során 1883-ban a következő „mesécskét" mondja el:[63]

„Az autonómia elment az államhoz . . . vagy mit beszéljek, egy szegény ember elment a szomszédjához, s kölcsönkért tőle egy bögrét.

Mikor a bögrét visszavitte, vett még négy-öt kisebb bögrét is, s azt odaadta a bögre-tulajdonosnak.

— Hát ezek mik? — szólt a bögre-tulajdonos.

— Hát megfiadzott nálam a bögréje, kedves szomszéd. Ezek a kis bögrék.

A fösvény ember igen megörült a bögréknek, s ezentúl mindenféle engedményt megtett a szegény szomszédjának . . .

Mint mondám, a szegény szomszédban nagyban bizott a fösvény ember, s mikor az egyszer eljött hozzája, hogy a drága télikabátját kölcsönkérje, egész készségesen odaadta azt is.

Hanem a kabátot nem hozta vissza többé a szegény ember. Ugyhogy rá kellett menni a nyakára.

— Hol a kabátom?

— A kabátod? — szólt a szegény ember. — Meghalt, eltemettem, odavan.

— Meghalt? Az lehetetlen, ne beszélj bolondokat! Nem hiszem. Gyerünk a bíróhoz.

Elmentek a bíróhoz, és a bíró azt az ítéletet mondta, hogyha a bögre megfiadzhatott, és azt akkor elhitte neki, bizony azt is el lehet hinni ezek után, hogy a kabát pedig megüdvözült."

Naszreddin-anekdota ez, amely így hangzik:[64]

„Kölcsön kér a hodsa a szomszédjától egy kazánt, és amikor már nem kellett neki, egy kicsike kis kazánt tett még bele és úgy vitte vissza. Kérdi tőle a szomszédja, hogy mit keres benne az az edény. Azt feleli rá a hodsa, hogy a nagy kazán szülte a kicsit. Megörül neki a szomszéd és elfogadja. Egyszer megint kéri a hodsa a kazánt, jó darabig használja, és mikor

[60] Mikszáth Kálmán ÖM LXII. Bp. 1971. 43.

[61] Midrás Tehillim. Ed. S. BUBER. Wilna 1890. 14; B. HELLER, Enc. Jud. I. Berlin 1928. 1019—1020; SPIEGEL Aladár: Korách és társainak lázadása a hagyományos irodalomban. Bp. 1944. 13—14.

[62] L. GINZBERG: The Legends of the Jews. VI. Philadelphia 1946. 101, 567; ua.: Legends of the Bible. Philadelphia 1956. 441—442.

[63] Mikszáth Kálmán ÖM LXVI. Bp. 1972. 28.

[64] KUNOS Ignác: Naszreddin hodsa tréfái. Bp. 1899. 42—43. No. 36.

látja a gazdája, hogy nem hozzák vissza, elmegy érte a hodsához. 'Te életben légy, a kazánod meghalt', mondja a hodsa. 'Hát meghalhat egy kazán? kérdi a szomszéd. 'Ha elnitted, hogy szülni tud, azt is hidd el, hogy meghal' válaszolt a hodsa."

Máltai, görög, szerb megfelelői vannak.[65] A nemzetközi irodalom ind, román és más párhuzamokat is számontart.[66] Magyarországon viccként járja: A tál tányérokat fiadzik, a vizesüveg poharakat, a gyertyatartók meghalnak.[67]

XIV. *Elígért gyermek*

Ugyancsak 1883-ban említi Mikszáth egyik parlamenti karcolatában a következő mesét: „Az ördög azt a jószágát kérte el az egyszeri szegény embernek, amiről az nem tudott."[68]

A közismert mesetípus vázlata általában ez:[69]

Király a halászra ráparancsol, hogy fogjon neki halat. Az egész napi iparkodás után sem tud fogni. Egy *zöld ruhás ember* (= ördög) ígéri, hogy fog neki halat, ha neki adja, *amit a házánál nem tud*. A halász a kisujjából vért ereszt, ezzel a „zöld ember" cédulát ír, s annyi halat fog, hogy szekérrel kell hordani. A halász otthon veszi észre, hogy felesége teherben van. Ez fiút szül stb.

Újabban Baranyából[70], Somogyból[71] és Tolnából[72] kerültek elő párhuzamok.

A műfaji átcsapásnak érdekes példája a Mikszáth-féle változat. Az ördög a szegény embernek egy *jószágát* kéri el. A gyermek—jószág változás idézi elő a tündérmese trufába való átcsapását. Számos ilyen határeset van a trufák és viccek esetében, amikor a trufatéma viccformában vagy fordítva jelentkezik.[73]

Scheiber Sándor

[65] Der Hodscha Nasreddin. Ed. A. WESSELSKI. I. Weimar 1911. 19. No. 35. Jegyzetek: 213. No. 35.
[66] S. THOMPSON: Motif-Index. V. Copenhagen 1957. 122. J. 1531. 3 = AaTh. 1592 B.
[67] NAGY Imre: 5000 vicc. II. Bp. 1932. No. 1306.
[68] Mikszáth Kálmán ÖM LXVI. Bp. 1972. 119.
[69] BERZE NAGY János: Magyar népmesetípusok. II. Pécs 1957. 367—368. No. 811; F. C. TUBACH: Index Exemplorum. Helsinki 1969. 129. No. 1574.
[70] BERZE NAGY János: Baranyai magyar néphagyományok. II. Pécs 1940. 387—388. No. 181.
[71] S. DOBOS Ilona: Egy somogyi parasztcsalád meséi. Bp. 1962. 236—238. No. 27a; 238—241. No. 27b.
[72] KELEMEN Z Iván: Tolna megyei székely népmesék. Szekszárd 1964. 107, 175—176.
[73] K. RANKE: Grenzsituation des volkstümlichen Erzählgutes. Europa et Hungaria. Bp. 1965. 291. skk. (DÖMÖTÖR Ákos szíves figyelmeztetése).